مروری بر هیجانات در طب سنتی ایران

محمود مصدق[الف،ب]، نیما شریعت پناهی[الف،ب*]، محمد باقر مینایی[ج]،محمد مهدی احمدیان عطاری[الف، ب]

[الف] دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران
[ب] مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران
[ج] دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران تهران

چکیده

در دهه‌های اخیر به مسائل مربوط به بهداشت و پیشگیری از بیماری‌ها توجه فراوان شده و در تعاریف سلامت، جنبه‌های روانی در کنار جنبه‌های جسمانی و اجتماعی به‌وضوح مطرح شده است. سازمان بهداشت جهانی دراین‌باره می‌گوید: «سلامت حالتی است از رفاه کامل جسمانی، اجتماعی، روانی و صرف نبودن بیماری یا ضعف کفایت نمی‌کند». به‌عبارت دیگر سلامت بدون دستیابی به مراتبی از رفاه روانی تأمین نمی‌شود و اثرات حالات روحی بر سلامت و بیماری انکارناپذیر است؛ لذا تحقیقها و پژوهش پیرامون مشکلات روانی، در دانشگاهها و مراکز علمی جایگاه ویژه‌ای یافته است. در بین حالات روحی و روانی، هیجانات از مهمترین مباحث حیطه روانشناسی است و از اصلیترین هیجانات در مباحث روانشناسی می‌توان خشم، ترس، اندوه وشادی را نام برد. در مکتب طب سنتی ایران نیز همچون روانشناسی مدرن به شرایط روحی و بدنی و هیجانات در میان اصول ششگانه ضروری برای حفظ تندرستی، تحت عنوان اعراض نفسانی توجه خاص شده است. در مطالعه زیر سعی در بررسی این حالات بر اساس طب سنتی ایران شده، تا با استفاده از تجارب گذشتگان در راستای رفاه روحی روانی در عصر حاضر قدم کوچکی برداشته شود.

واژگان کلیدی: هیجانات، رواتشناسی، طب سنتی ایران.

تاریخ دریافت: بهمن ۹۰
تاریخ پذیرش: تیر ۹۱

مقدمه:

امروزه توجه اندیشمندان دنیای پزشکی به نقش مهم حالات روانی و عواطف بر جسم و اعضای مختلف بدن جلب شده است. تحقیقهای فراوانی در زمینه پسیکونوروایمونولوژی (Psychoneuroimnunology) و نقش حالات روانی بر سیستم عصبی و سیستم دفاعی بدن در حال انجام است. (۱)، بهبود احوال روانی انسان می‌تواند دفاع تخصصی سلول‌های ایمنی را افزایش داده و بسیاری از بیماری‌های مزمن را تحت تأثیر قرار دهد. روان انسان مانند کوه یخی است که تنها بخش بسیار کوچکی از آن قابل دیدن است و بخش عظیم آن در اعماق قرار دارد در واقع جنبش بخش پنهان و عمیق آن است که موجب حرکات بخش آشکارش می‌گردد. (۲)، با توجه به محیط پر استرس امروز، تأثیر حالات روحی بر سلامت یا بیماری افراد اجتناب‌ناپذیر است. در بین حالات روحی و روانی، هیجانات از مهم‌ترین مباحث حیطه روانشناسی است و از برجسته‌ترین هیجانات در بررسی‌های روانشناسی، خشم، ترس، اندوه و شادی را می‌توان نام برد. (۳)

در روانشناسی مدرن خشم یک احساس درونی است و وقتی

* فرد مسئول مکاتبات: dr_nshariat@yahoo.com

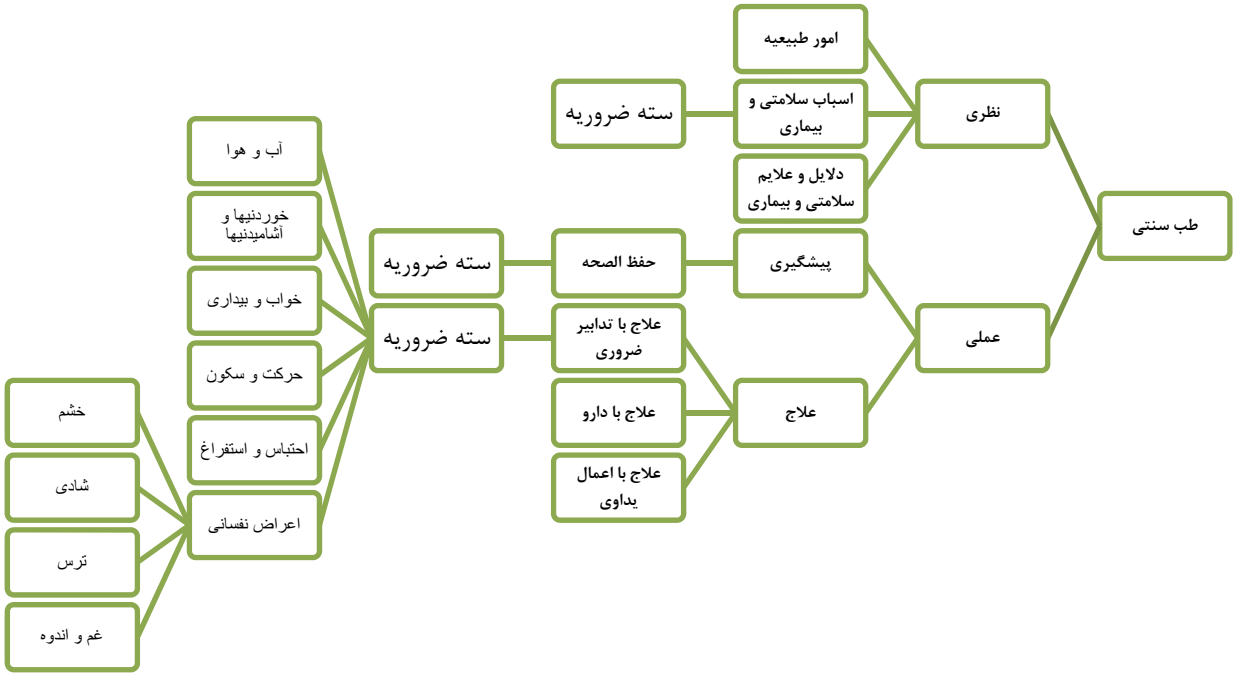
[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

ایجاد می‌شود که فرد آگاهانه تصمیم می‌گیرد تا رفتار یا تصورات تهدیدآمیز خارجی را متوقف کند. خشم دارای سه بعد فیزیولوژیکی، رفتاری و شناختی است. (٤-٥)، پاسخ‌های فیزیولوژیکی خشم شامل افزایش ضربان قلب و فشار خون، افزایش سطح خونی آدرنالین و نورآدرنالین، افزایش آمادگی بدنی وافزایش تعریق است(٦). اثرات رفتاری خشم شامل تغییرات چهره و نحوهٔ حرف زدن و نشان دادن دندانها است و حالات شناختی آن شامل مقصر دانستن دیگران، بی‌عدالتی، خطاهای عمدی و ارزیابی‌های نادرست است. (٤)، شادی، حالت ذهنی و یا احساسی است که با رضایت، عشق، خشنودی یا لذت تفسیر می‌شود. براساس مطالعاتی که بر روی دوقلوها انجام شده، نشان داده‌اند که ۵۰٪ شادی یک فرد مربوط به ژن (۷)و حدود ۱۰٪ تا ۱۵٪ شادی مربوط به شرایط محیطی مانند وضعیت اقتصادی، ازدواج سلامت و روابط جنسی است و حدود ٤۰٪ باقی‌مانده مربوط به عوامل ناشناخته‌ای است که بر روی شادی فرد تأثیر می‌گذارد. محققان تأثیرات شادی همراه با خنده را بر روی عملکرد سیستم عروقی بدن اثبات کرده‌اند.

ترس یک پاسخ واکنشی به احساس خطر و مکانیسم پایه‌ای دفاع از حیات در پاسخ به محرکات ویژه مانند درد و یا خطر است، این احساس نظیر سایر احساسات مانند لذت، ناراحتی و خشم، ذاتی و غریزی است. (۸)، ترس غالباً با حالت حیرت همراه است و باعث هوشیاری دیداری و شنیداری می‌شود، فرد در این حالت چشم‌ها و دهان خود را باز کرده و ابروها را بالا می‌برد و حالت خشکیده و بدون تنفس به خود می‌گیرد. ضربان قلب به‌طور محسوسی بالا رفته و تعریق به‌طور ناگهانی آغاز می‌شود، موها سیخ می‌گردند و عضلات سطحی بدن می‌لرزد، تنفس سریع شده و دهان خشک می‌شود. (۹)، مهم‌ترین واکنش‌های فیزیکی ترس عبارتند از : ضربان سریع قلب، افزایش فشار خون، سفت شدن عضلات، تیز شدن حواس و گشاد شدن مردمک. ترس همچنین با حالات روحی نظیر نگرانی، اضطراب، وحشت، خوف و بیم، هم‌پوشانی دارد. تجربیات ترس می‌توانند تا مدتهای طولانی بعد از واقعه ترسناک در ذهن ناخودآگاه بمانند و حتی خود را به صورت خواب بد یا کابوس نشان دهند. (۸)، غم یک احساس است که وقتی یک تمایل تکانشی به سمت یک موضوع مهم بی‌نتیجه می‌ماند شکل می‌گیرد. (۱۰)، در این حالت احساس غم ابتدا به‌صورت دریغ و افسوس خود را نشان داده و در مرحلهٔ بهبود به صورت لذت ناشی از کم‌رنگ شدن آن غم خود را نشان می‌دهد. (۱۱)

همچون روانشناسی مدرن در مکتب طب سنتی ایران نیز به شرایط روحی و بدنی فرد در بین اصول شش‌گانه ضروری برای سلامتی توجه شده است. اصول شش‌گانه ضروری در طب سنتی ایران از جایگاه ویژه‌ای در طب نظری و عملی برخوردار است. (شکل۱)

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

شکل ۱: جایگاه سته ضروریه و اعراض نفسانی در طب سنتی ایران

شکل بالا به طور شماتیک بیانگر این جایگاه است. حالات روانی یا اعراض نفسانی مهم‌ترین نقش را دربین ستهٔ ضروریه برای حفظ سلامتی و درمان بیماری برعهده دارند، زیرا به سرعت، قوا و افعال را تحت تأثیر قرار می‌دهند، در حالی که موارد دیگر(مانند داروها)برای اثربخشی احتیاج به‌زمان دارند.(۱۲)

با توجه به اهمیت روانشناسی هیجان در طب جدید و پیشینهٔ آن در طب سنتی، انتظار می‌رود این پژوهش نکات کاربردی و قابل توجهی را بر اساس یافته‌های طب سنتی ایران برای بهبود سلامت روان ارائه دهد.

روش‌ها:

این مطالعه یک بررسی مروری (گردآوری) بوده که در آن از منابع مهم طب سنتی ایران نظیر القانون فی الطب (ابن سینا)، الحاوی (رازی)، ذخیرهٔ خوارزمشاهی (جرجانی)، کامل الصناعه الطبیه (اهوازی) و برخی کتابهای دیگر استفاده شده است.

با توجه به اینکه روانشناسی هیجان در منابع طب سنتی ایران تحت عنوان اعراض نفسانی مورد بحث قرار گرفته است، ابتدا مطالب مربوط به اعراض نفسانی از کتابهای فوق استخراج شده و سپس مطالب و مفاهیم دسته‌بندی شدند.

نفس و روح حیوانی

حیات و آنچه متعلق به آنست مانند حس و حرکت، تغذیه و تنمیه، تولید مثل و غیر آن، ناشی از تعلق و رابطهٔ نفس با بدن است. این رابطه توسط روح حیوانی که قابلیت بسط و قبض دارد انجام می‌گیرد؛ به عبارت دیگر این روح حیوانی است که در اعضا نفوذ می‌کند و آنها را برای قبول قوت‌های دیگر بدنی مانند روح نفسانیه و روح طبیعی مهیا و مستعد می‌سازد و تا قوت حیوانی به توسط روح حیوانی به اعضا وارد نشود، اعضا قبول قوت نفسانی که مبدأ حس و حرکت است و همچنین قبول قوت طبیعی که وظیفهٔ آن تصرف در غذا است، را نمی‌کنند. (۱۳)

اعراض نفسانی

همان‌طور که در شکل ۱ نشان داده شد، اعراض نفسانی بخشی از اصول شش‌گانه ضروری است. اصول شش‌گانه شامل شش جزء آب و هوا، مأکول و مشروب، خواب و بیداری، حرکت و سکون، احتباس و استفراغ، و اعراض نفسانی است (۱۵-۱۴). اعراض نفسانی عبارت از حالاتی است که عارض نفس شود و به دنبال تأثیر آن حالات، انفعالاتی در نفس ایجاد

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

شود. در حقیقت قوت حیوانی و به‌تبع آن روح حیوانی از انفعال نفس متأثر شده و موجب تغییراتی در بدن می‌شود که به آن اعراض نفسانی می‌گویند. (۱۳)

تأثیر متقابل اعراض نفسانی و بدن بر یکدیگر

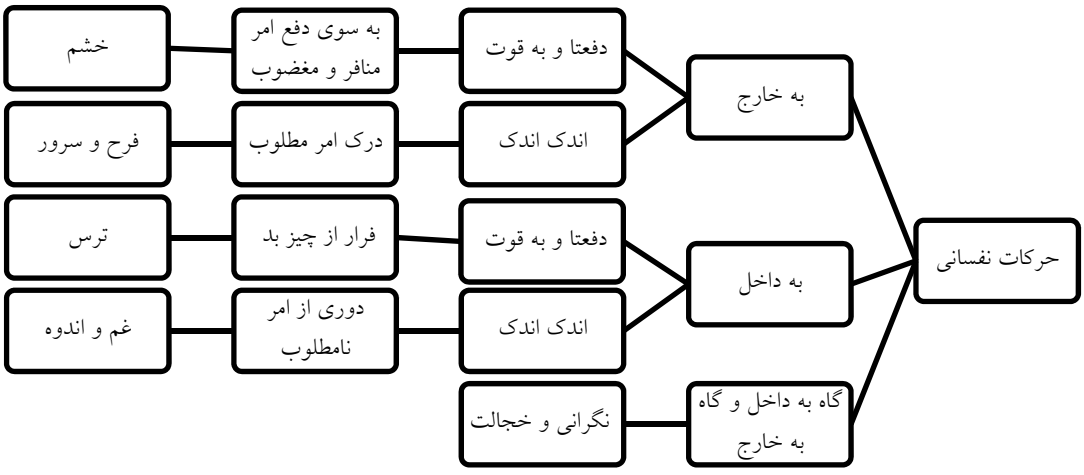
هیجانات معلول حرکات تنفسی هستند. توضیح اینکه نفس پس از درک ملایمات یا ناملایمات یا از آنچه در وی ملایمت و ناملایمت هردو جمع باشد منفعل می‌شود، پس اگر این چیز که نفس از وی منفعل می‌شود ملایم بود، همچون چیزی شادی‌بخش، نفس آن را طلب می‌کند و به‌سوی آن حرکت می‌کند تا با آن متحد شود و اگر آن چیز ناملایم باشد ولی نفس تاب مقابله و مقاومت با آن را داشته باشد، چون شیء خشم‌آور، مجدداً نفس به‌سوی آن حرکت می‌کند تا در برابر آن مقاومت کند و اگر نفس تاب مقابله و مقاومت با آن را نداشته باشد ، مانند شیء ترسناک، از آن چیز می‌گریزد تا از آن خلاصی یابد و متأذی نشود. لکن از آنجاکه نفس به‌خودی خود یک حقیقت است تا یک شیء مادی، مراد از انفعال نفس، همان‌طور که ذکر شد حرکت قوای حیوانی است وقوا نیز به‌واسطهٔ ارواح که حامل قوا هستند حرکت می‌کنند و از آنجا که روح، لطافت بخار اخلاط درون بدن محسوب می‌شود؛ حرکت روح حیوانی وافعال آن به‌واسطهٔ حرکت خون امکان می‌پذیرد. در حقیقت اثر پذیرفتن قوت و روح حیوانی و حرارت غریزی و تغییرات وضعیت آنها را اعراض نفسانی می‌گویند. (۱۶)

حرکت و سکون نفسانی

از آنجا که حالات نفسانی موجب حرکت حرارت غریزی و ارواح (به‌خصوص روح حیوانی) و خون به سمت داخل یا خارج بدن می‌شود، به آن حرکات نفسانی نیز می‌گویند و در صورتی که این حرکات نباشند، به آن سکون نفسانی گویند. (۱۶)

انواع حرکات نفسانی

حرکات نفسانی شامل خشم، ترس، شادی، اندوه، نگرانی و خجالت است.

شکل۲: انواع حرکات نفسانی

با توجه به شکل (۲) حالات روحی را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: خشم عبارت است از حرکت ناگهانی نفس به خارج برای دفع امر نامطلوب. ترس عبارت است از حرکت ناگهانی نفس به داخل برای فرار از امر نامطلوب. شادی عبارت است از حرکت تدریجی نفس به خارج برای درک امر مطلوب. غم عبارت است از حرکت تدریجی نفس به داخل برای دوری از امر نامطلوب. در نگرانی و خجالت هم، حرکات نفس گاه به داخل و گاه به خارج است. (۱٤)

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

اهمیت اعراض نفسانی

حکیم اسماعیل جرجانی چنین اظهار می‌دارد: «اعراض نفسانی شادی است و غم و خشم و لذت و ایمنی و ترس و خجلی و اندیشه کارهای مهم و عمل‌های باریک و امید و نومیدی و هر یک را اندر تن مردم اثری ظاهری است، فزون از اثر طعام و شراب و غیر آن، از بهر آنکه طعام و شراب و دیگر اسباب بدان زودی اثر نکند که اعراض نفسانی. نبینی که اثر سخن یا چیزی خوش و ناخوش که مردم بشنود و اندیشه که برخاطر بگذرد چگونه بی‌هیچ مهلت زود به رنگ و روی پدید آید و حرکت و آواز مردم بگردد، و این حال نشان آن است که اثر اعراض نفسانی قوی‌تر از دیگر سببهاست. (۱۲)، زکریای رازی در این مورد می‌گوید: «سزاوار است که طبیب همیشه بیمارش را به بهبودی امیدوار سازد، هرچند خود مطمئن نباشد، زیرا مزاج جسم تابع اخلاق نفس است. بنابراین طبیب باید روحیهٔ بیمار را بالا ببرد و بکوشد تا از طریق طب نفسانی، خوف و ترس را از وی برطرف سازد تا به حول و قوه الهی بیمار شفا یابد». (۱۷)، بوعلی سینا نیز در بخش اول از جلد سوم قانون، آگاهانه بر این حقیقت اذعان کرده، می‌گوید: «ما عاشق را دیده‌ایم که از لاغری پا فراتر نهاده به حد پژمردگی رسیده و به بسیاری از بیماریهای دشوار و مزمن گرفتار آمده و به تبهای طویل‌المدت دچار شده و همه اینها از ناتوان شدن نیرو بوده که از عشق کشیده ولی همین که به معشوق خود رسیده است، نیروی از دست رفته را باز یافته و معلوم شده است که مزاج انسان گوش به فرمان و مطیع پندارهای روانی است». (۱۸)، با استناد به مطالب گفته شده، مشخص است که حالات روحی و روانی نقش بسیار مهمی در سلامتی و بیماری داشته و تغییرات شگرفی در بدن ایجاد می‌کند.

منافع و مضرات اعراض نفسانی

خشم

خشم معتدل، خون، روح و حرارت غریزی را در تن می‌گستراند. خشم شدیداً بر روی صفرا تأثیر می‌گذارد و رنگ روی را زرد می‌کند. همچنین خشم موجب تسخین، تجفیف، تقویت صفرا و ترقیق خون در بدن می‌شود. (۱۹)، حرکت و خروج ناگهانی حرارت غریزی در خشم سبب برودت درون می‌شود؛ لذا افراط در غضب باعث تحلیل حرارت غریزی، سوختن صفرا و زرد شدن رنگ رخسار و غش یا حتی موت می‌شود و از سوی دیگر تفریط در خشم به دلیل عدم حرکت و انعاش حرارت غریزی موجب بلادت و برودت، تغلیظ روح و دم، برودت اندام و اخلاط و ارواح می‌شود. خشم برای فرد محرور مضر است اما شخص مبرود و مرطوب را سود دارد. (۲۰)

شادی

شادی اگر به اندازه باشد روح و حرارت غریزی را برافروخته، در تن پراکنده می‌کند و می‌تواند باعث چاق شدن بدن و برافروخته شدن رنگ روی شود و بر تن مردم شادکام اثر پیری کمتر می‌آید. لذت و شادی مزاج را گرم و تر کرده موجب نیرو گرفتن قوت‌ها شده، باعث می‌شود تا تن از طعام بهره بیشتر بگیرد، فضله‌ها و بیماری از تن دفع شود و رنگ روی تازه و بر وفق گردد. (۱۲)

اما هرگاه امر شادی‌آور قوی و ناگهانی عارض شود ممکن است که به سبب کثرت و افراط میل روح و حرارت و دم به ظاهر، باطن بدن و فضای قلب از روح و حرارت به حدی خالی شود که برودت بر باطن بدن و قلب مستولی گشته، غش عارض گشته و گاهی به موت انجامد. (۱۳)

غم و اندوه و ترس:

اندوه و ترس خون و حرارت غریزی را به قعر تن باز می‌گرداند، زیرا طبع می‌خواهد که از آنها دور باشد و لذا رنگ روی زرد و غمگین شود و اگر اندوه و ترس از حد بگذرد، حرارت همه به اندرون دل بازگردد و دل منقبض شده و حرارت اندر وی خفه شود و فرد به مرگ ناگهانی می‌میرد. غم و اندوه و ترس بیش از اندازه مزاج را سرد و خشک کرده، رنگ روی را زرد کند و رونق و تازگی را ببرد. بر خلاف شادی، این حالات روحی قوت‌ها را ضعیف کرده و به سبب ضعف قوت، فرد را مستعد بیماری می‌کند و موجب می‌شود تا اثر پیری زودتر نمایان شود. (۱۲)

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

بحث و نتیجه گیری:

همان طور که در قسمت انواع حرکات نفسانی مطرح شد طب سنتی ایران نیز همانند طب جدید برای هر یک از حالات روحی تعریف مجزا قایل است و به روشنی ارتباط تنگاتنگ این حالات و بدن و تأثیر و تأثر هر یک را مشخص کرده است.

با شناخت مزاج و کیفیت حالات روانی در هر فرد می‌توان تأثیر این حالات را بر وی پیش‌بینی و ارزیابی و زمینهٔ بهبود و کنترل عواطف و حالات روانی او را فراهم کرد. مثلاً در شخصی که مزاجش سرد و خشک است، غم و اندوه و ماتم اثرات سوء دارد و حتی می‌تواند او را تا سرحد بیماری ببرد و اگر سوء مزاج سوداوی داشته باشد علایم او را تشدید می‌کند. برعکس برای این شخص رفتارهایی که با کمی هیجان و نگرانی همراه باشد مناسب است ولازم است این فرد گهگاهی خود را در معرض این حالات قرار دهد؛ یا مثلاً شخصی که مزاج گرم و خشک دارد یا مبتلا به سوءمزاج صفراوی است باید سعی کند کمتر در شرایطی قرار گیرد که موجب هیجان و یا خشم او شود. (۲)

درمورد تأثیر بدن بر هیجانات نیز می‌توان گفت که همچنان که هیجانات، مزاجها و حال‌های بدن را تغییر می‌دهد، مزاج تن نیز برحالت‌های روحی روانی مؤثر است. اما از آنجا که نفس بر تن مسلط است، تغییر حال‌های بدنی به سبب تغییرات نفس قوی‌تر است و تغییر حالتهای نفسانی به سبب تغییرات مزاج تن ضعیف‌تر و به همین دلیل است که گرم و تر شدن مزاج بدنی به سبب شادی روان، آشکارتر از شاد شدن روح است به سبب گرمی و تری مزاج بدن. (۲۰)

در طب جدید مطالعات فراوانی در مورد تأثیر هیجانات بر بدن انجام شده است؛ مانند افزایش ریسک حملات قلبی توسط خشم، تأثیرات شگرف شادی بر روی سیستم قلبی عروقی و تأثیرات شناخته شده و زیان‌بار ترس و اندوه بر بدن اما در مورد نقش بدن بر حالات روحی و نیز نقش درمانی این حالات مطالعهٔ کمتری صورت گرفته است. (٤-۱۱)

نکته دیگر این که بدن می‌تواند علاوه بر حالات نفسانی ذکر شده، از برخی تصورات نفسانی نیز متأثر شود و از این راه نیز دچار تبدیل مزاج شود. توضیح این که همان‌طور که تصوّر مسائلِ شادی‌بخش یا ترسناک می‌تواند باعث ایجاد آثاری در بدن شود، تصور صحت یا مرض و مداومت بر آن هم می‌تواند منجر به سلامتی یا بیماری واقعی شود. از این رو تسلط بر حالات نفسانی و واکنش معقول در برابر پیشامدها بسیار مهم است. باید سودها و زیان‌های حالات روانی گوناگون مانند غم و شادی، ترس و خشم را شناخت تا بتوان با همهٔ نیرو در جهت حفظ تندرستی و مبارزه با بیماری‌ها کوشش کرده و سلامت را به فرد بازگرداند. (۲،۱۲)

REFERENCE:

1. Weiberg I.R.Anew concept in holistic health care, psychoneuro-immunology. med law 1994;13(1-2):205.
2. Nasseri, Mohesn, et al. General overview of traditional medicine. Tehran: Nashre shahr institute. 1387. Pp: 75-78.
3. Marshall Reeve, John. Motivation and emotion. Translation by Yahya Seyyed Mohammad. Tehran: Virayesh Publication. 1385, page 313.
4. Osika MJ.Anger Disorders: Definition, Diagnosis, and Treatment.Journal of Cognitive Psychotherapy1996; 10(3): 225.
5. DiGiuseppe R,Tafrate RC. Understanding Anger Disorders, New York:Oxford University Press; 2006.pp.133-159.
6. Ekman P, Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication, Holt Paperbacks; 2004. p.63.
7. Lyubomirsky S, Schkade D."Pursuing Happiness: The Architecture of Sustainable Change," Review of General Psychology2005; 9(2):111–131.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]

8. JunS, TakashiT. Effect of Mirthful Laughter on Vascular Function,Am J Cardiology 2010; 106:856–859.

9. Munger M. The history of psychology. New York: Oxford University Press; 2003. p. 221.

10. Beatrice Edgell. "Sentiments, Character, Free Will". Ethical Problems. London: Methuen & Co. Ltd; 1929. p.73.

11. McDougall W. Introduction To Social Psychology. Atlantic Publishers & Distributors; 1994.pp. 68–69.

12. Jarjani, SeyyedEsmail. “aleghraz altabia va almabahes alalaeia”. Correction by Hassan Tajbakhsh. 1384 Tehran University. Volume 1, pp. 238-248.

13. Mousavi, Muhammad Bagher. Heart drugs. Correction by Seyyed Hossein Razavi. Community of cultural figures and works. 1383. Pp. 256,267,7,37.

14. Aghili Khorasani, Mohammad Hossein. “Kholase al hekma”. Correction by Nazim Ismail. Ismailis, Tehran. 1385. Volume 1, pp. 393-480.

15. Ibn Sina, Hussein ibn Ali. “Al ghanoun fi al teb”. Beirut: Al elmy lel matbuat Institute. , 2005. The first book, second technique, second training, first sentence, first chapter, page 127.

16. Shaharzany, Muhammadakbar. “Mofreh al gholoub”. Institute of medicine’s history studies on Islamic and complementary medicine, Tehran. 1383. P 216.

17. Mohaghegh, Mehdi. “al derasa al tahlilia al ketab al teb al rohani”. Institute of Islamic Studies. Tehran University. 1378. Pp. 236, 238,251.

18. Ibn Sina, Hussein ibn Ali. “Al ghanoun fi al teb”. Beirut: Al elmy lel matbuat Institute. , 2005. The third book, First technique, Part Four, p 316.

19. Ahwazi, Ali Ibn Abbas.”Kamel Alsanaa Altabyh“. Tehran: Institute of medicine’s history studies on Islamic and complementary medicine. 1387. Article V, Chapter Thirty-Eight, page 612

20. Jarjani, SeyedEsmail. “Zakhireye Kharazmshahy”. Correction by Muhammad reza Moharrari. Islamic academy of medical sciences Iran. 1380. Article V, Chapter Thirty-Eight, pp. 265-269.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-01]